

DE NAJAARSTREK VAN DE GROTE GELE KWIKSTAART OVER TELPOST NOORDHOUT

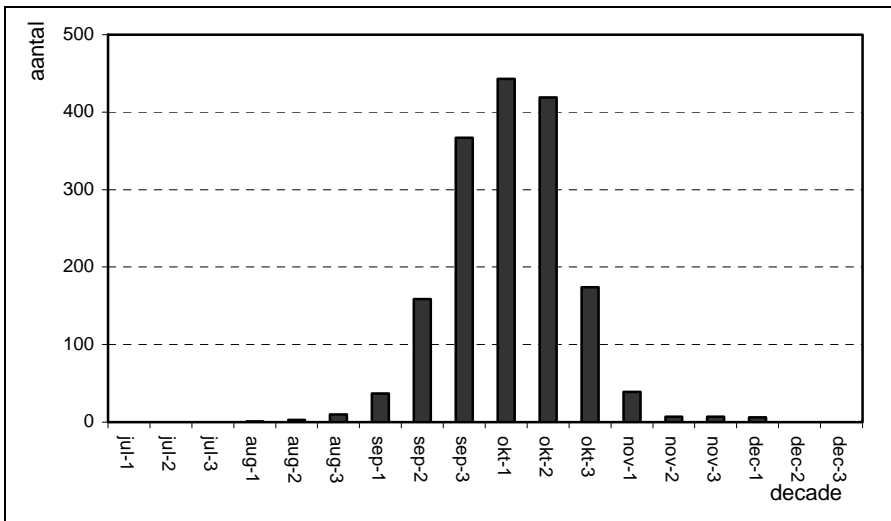
Herman van den Bijtel

Een scherp, metaalachtig enkelvoudig *tziek* en het zeer slanke, gestroomlijnde silhouet met de lange smalle staart zijn de onmiskenbare kenmerken van overtrekkende grote gele kwikstaarten. Soms slaat de twijfel toe – als een vogel een dubbele roep laat horen, de roep wat vlakker klinkt dan anders of een vogel onder een ongelukkige hoek komt aanvliegen – maar dan brengt de witte vleugelstreep uitkomst, die bij een beetje redelijke belichting met de verrekijker zelfs op grotere afstand te zien is.

De grote gele kwik behoort op Noordhout zeker niet tot de uitgesproken zeldzaamheden, maar hij is toch wel zo schaars dat de tellers alle overtrekkende vogels graag ook even willen zien. Wat dat betreft moeten ze zich steeds vaker inspannen, want de grote gele is een van de soorten die de laatste jaren een duidelijke toename laat zien.

Verloop van de trek over het seizoen en over de dag

De vroegste najaarswaarneming van een trekkende grote gele werd verricht op 10 augustus (1985), maar in de meeste jaren worden de eerste vogels in het derde augustus- of het eerste septemberdecade opgemerkt (figuur 1).

Figuur 1 Doortrekverloop over het najaar per decade; gesommeerde totalen van de periode 1980-2002. Hoofdtrekperiode 13 september - 25 oktober (gemiddeld 1980-2002). Mediane datum 5 oktober (gemiddeld 1980-2002). N = 1672.

Het gaat in deze periode veelal om één, hooguit enkele vogels op een dag. Pas rond half september begint de trek vorm te krijgen. Hierna zwelt de trek snel aan en in de periode 21 september - 20 oktober is de grote gele een (vrijwel) dagelijkse verschijning. In deze periode kunnen op goede dagen tegen de tien vogels of meer worden gezien (tabel 1).

Jaar	Dagtotaal	Datum	Jaar	Dagtotaal	Datum	Jaar	Dagtotaal	Datum
1980	2	8-okt	1988	9	17-sep	1996	7	24-sep
1981	4	2-sep	1989	5	16-sep	1997	10	7-okt
1982	7	19-sep	1990	16	12-okt	1998	5	29-sep
1983	10	15-okt	1991	6	7-okt	1999	17	11-okt
1984	9	27-sep	1992	4	26-sep	2000	7	2-okt
1985	8	10-okt	1993	8	16-okt	2001	18	13-okt
1986	4	27-sep	1994	7	10-okt	2002	11	1-okt
1987	7	30-sep	1995	16	9-okt			

Tabel 1 Hoogste dagtotaal van de grote gele kwikstaart per jaar.

Het hoogste dagtotaal op telpost Noordhout in de periode 1980-2002 bedraagt 18 vogels (13 oktober 2001). In het derde oktoberdecade worden nog geregeld grote gele kwikken waargenomen, al is de trek duidelijk minder dan in de voorgaande decaden. Begin november wordt het dun met de "grote gelen" en na het eerste decade van deze maand trekken ze nog sporadisch door. De laatste vogels worden in de eerste tien dagen van december gezien; de laatste waarneming van een trekkende grote gele werd verricht op 10 december (1983). Dit beeld komt goed overeen met het landelijke patroon van de doortrek van de grote gele kwikstaart (Lensink 2002).

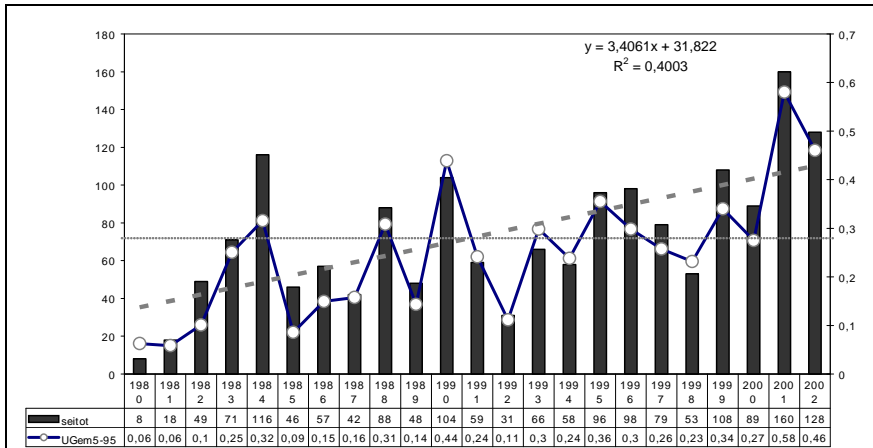
Hoewel er in de afgelopen 23 seizoenen op Noordhout regelmatig is geteld tijdens invallende en aanhoudende vorst zijn er onder dergelijke omstandigheden nooit grote gele kwikken waargenomen. Het telmateriaal van Noordhout bevat dus geen aanwijzingen voor het optreden van trek in en aan het begin van vorstperiodes, zoals in de literatuur wel wordt gesuggereerd (Bijlsma et al. 2001).

De grote gele kwikstaart waarvan op Noordhout meest solitaire vogels of kleine groepjes van 2 hooguit 3 vogels worden gezien, kan verspreid over de gehele dag worden waargenomen. Er zijn echter drie perioden van de dag waarin de kans om deze soort te zien, wat groter is. De meeste grote gele kwikken trekken langs tussen een half uur vóór en twee uur na zonsopkomst (ca. 60%). Een tweede piek in de doortrek doet zich voor rond het midden van de dag, globaal tussen 11.00 en 14.00 uur (ca. 25%). De derde doortrekkpiek – al is 'piek' gezien de lage aantallen een groot woord – doet zich net als bij andere piepers en kwikstaarten voor in de laatste drie daglichturen (ca. 5%).

De aantallen per seizoen

De seizoenstotalen van Noordhout vertonen een duidelijke stijgende lijn (figuur 2).

Lag het totaal aantal trekkers in een seizoen in de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig meest rond of onder de vijftig, in de tweede helft van de jaren negentig lag het seizoenstotaal in veel jaren ruim boven de vijftig en de laatste jaren zelfs met een zekere regelmaat boven de honderd. Het grootste aantal trek- kende grote gele kwikken werd gezien in het najaar van 2001: 160 vogels.

Figuur 2 Seizoenstotalen van de afzonderlijke jaren (staven – absolute totalen; door lijn verbonden stippen – uurgemiddelde in de hoofdtrekperiode), het gemiddelde absolute seizoenstotaal (onderbroken horizontale lijn) en de trend (getrokken lijn) De vergelijking van de trendlijn is rechtsboven in de figuur weergegeven.

De trekkers die in Nederland worden gezien, zijn vermoedelijk afkomstig uit Duitsland, Polen en Scandinavië (Bijlsma et al. 2001, Lensink 2002, Schifferli & Flousek 1997). In dit herkomstgebied lijkt de soort zijn areaal verder uit te breiden en is in ieder geval in Zweden een forse toename van het aantal broedvogels vastgesteld: van ca. 500 paar in de jaren tachtig tot meer dan 2000 paar aan het eind van de jaren negentig (Svensson et al. 1999). [NB. Opmerkelijke genoeg constateert Roos (2000) ondanks de toename van het aantal broedvogels een lichte afname van het aantal trekkers op Falsterbo.] De toename van het aantal doortrekkers op Noordhout loopt dus in de pas met een groei van de broedvogelpopulaties in de herkomstgebieden.

Grote verschillen van jaar tot jaar

Wat in figuur 2 naast de positieve trend meteen opvalt, zijn de sterke fluctuaties in de seizoenstotalen tussen de verschillende jaren. Deze verschillen worden vermoedelijk niet veroorzaakt door jaarlijkse verschillen in telinspanning, aangezien het aantal teluren en de verdeling ervan over het seizoen en de dag, met uitzondering van de eerste twee jaren toen er minder geteld werd, van jaar tot jaar relatief weinig fluctueert. De curve van het uurgemiddelde in de hoofdtrekperiode volgt dan ook vrij exact het patroon van de seizoenstotalen. [Voor een beschrij-

ving van de gehanteerde telmethodiek en het telschema wordt verwezen naar Van den Bijtel (2000).]

De vastgestelde verschillen moeten daarom gezocht worden in andere factoren. De factoren die vermoedelijk het meest in aanmerking komen om de waargenomen verschillen te verklaren, zijn de populatieomvang, oftewel het werkelijke aantal trekkers en de waarneembaarheid van de trek.

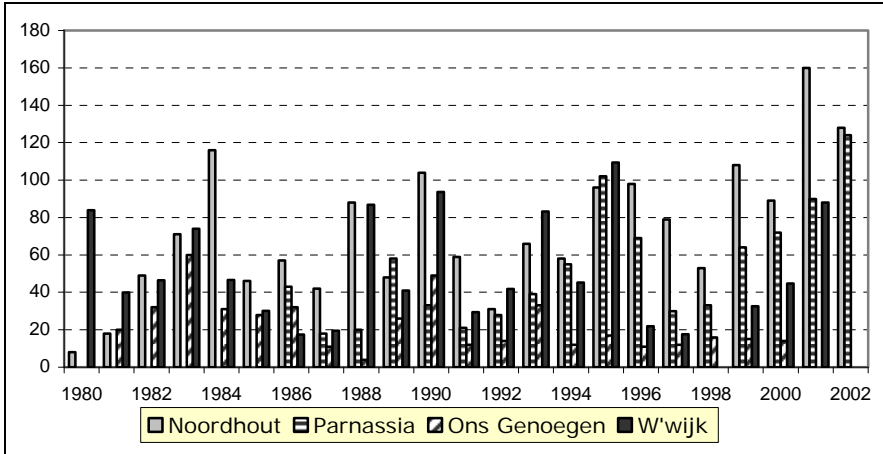
Het werkelijke aantal trekkers (populatieomvang), is van deze beide factoren de meest interessante bron van verschillen, aangezien het vaststellen van de ontwikkeling, de trend in de aantallen trekkers van de verschillende soorten, een van de hoofddoelstellingen is van het onderzoek op telpost Noordhout. De tweede factor, de waarneembaarheid van de trek, is onder andere afhankelijk van weersinvloeden, zoals mist en windrichting. Bij mist zijn veel vogels voor de waarnemer niet te zien en dat kan ook gelden voor dagen met noorden- tot oostenwinden (zie onder andere Van den Bijtel 1985, 1986, Buurma 2002) als vogels de wind in de rug hebben (meewind) en ze vaak zeer hoog en deels buiten zicht en gehoor van de waarnemer overtrekken. In seizoenen met veel mist- of meewinddagen kan het aantal waargenomen trekkers ten opzichte van het aantal werkelijk passerende trekkers te laag uitvallen.

In de volgende paragraaf wordt getracht een antwoord te geven op de vraag in hoeverre de optredende verschillen in de seizoenstotalen zijn terug te voeren op fluctuaties in de populatie van de grote gele kwik dan wel op verschillen in waarneembaarheid van de trek.

De resultaten van Noordhout in breder perspectief

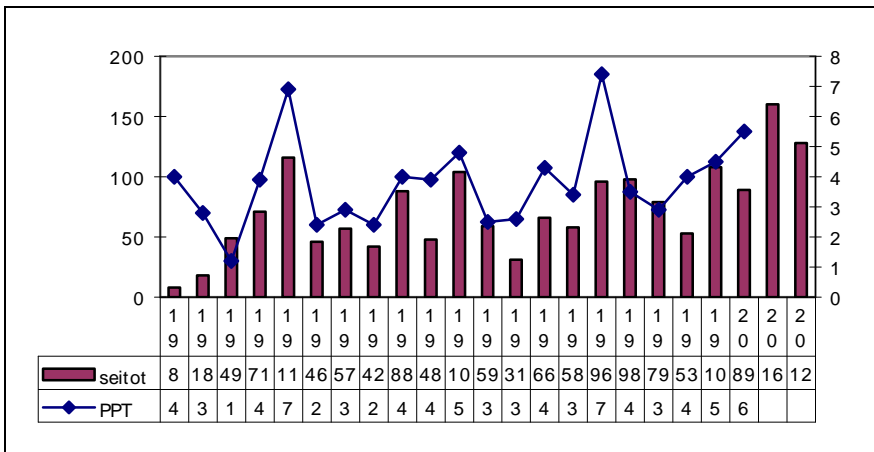
Als de verschillen in de seizoenstotalen worden bepaald door de populatieomvang zou je verwachten dat de geconstateerde toename en het patroon van pieken en dalen ook op andere telposten in Nederland is vastgesteld. Een vergelijking van de resultaten van Noordhout met die van drie andere telposten met langjarige reeksen, te weten Parnassia bij Bloemendaal (periode 1986-2002; van Leeuwen 2003 (Martin, welke verwijzing moet ik hier en in de literatuurlijst opgeven?), Bredevoort/De Vlijt bij Winterswijk (1980-2001; schriftelijke mededeling R. Kwak) en Ons Genoegen bij Arnhem (periode 1981-2000; Lensink 2001) levert een wisselend beeld op. Het patroon in de seizoenstotalen van de vier telposten vertoont ondanks diverse kleine verschillen een aanzienlijke mate van overeenkomst (figuur 3), maar waar de grote gele kwikstaart op telpost Parnassia en bij Winterswijk net als op Noordhout een (lichte) toename te zien geeft, berekende Lensink (2001) voor de telpost Ons Genoegen een negatieve trend. De oorzaak van deze afwijkende trend is onbekend, maar de auteur geeft in het artikel echter zelf al aan dat de berekende afname vermoedelijk niet reëel is en geweten moet worden aan andere factoren. [NB. Er moet op gewezen worden dat er tussen de vergeleken telposten grote verschillen bestaan in het aantal teluren. Bovendien zijn de totalen van de telposten Noordhout en Parnassia absolute totalen en van Winterswijk en Arnhem gecorrigeerde totalen gebaseerd op alleen ochtendtellingen, zogenaamde gecorrigeerde seizoenssommen. Deze methodische verschillen hebben, gezien de grote mate van overeenkomst, vermoedelijk slechts een geringe invloed op het patroon in de seizoenstotalen, maar staan geen kwantitatieve vergelijking tussen

de telposten toe.]

Figuur 3 Seizoenstotalen van drie vier verschillende telposten (zie ook de tekst)

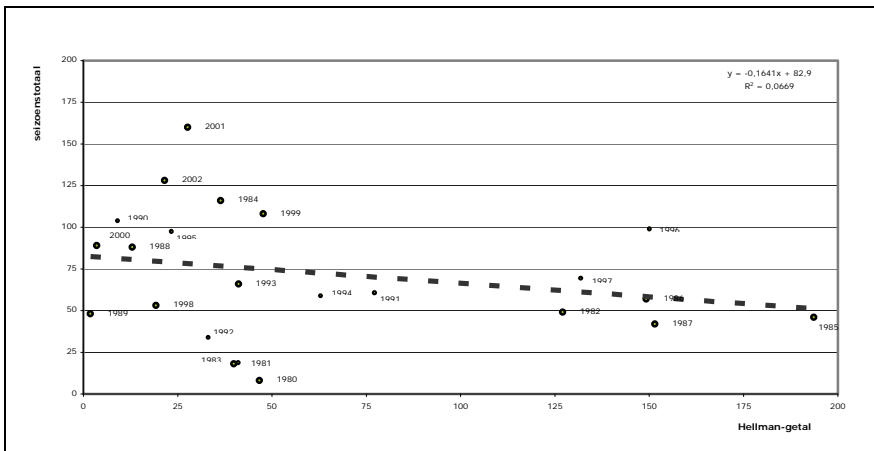
Uit een eerste analyse van de gegevens van Noordhout blijkt dat noch de relatie tussen het seizoenstotaal van de grote gele kwikstaart en het aantal mistdagen in een najaar, noch die met het percentage meewind significant is. Dit suggereert dat, uitgaande van deze beide factoren, de waarneembaarheid van de trek geen wezenlijke invloed heeft op het seizoenstotaal (en dus op de positieve trend in de seizoenstotalen). Deze voorzichtige conclusie wordt ondersteund door de resultaten van een heel ander type telling, de puntransecttellingen die georganiseerd worden door SOVON.

Figuur 4 Absolute seizoenstotalen op Noordhout en de PTT-indexen (SOVON 2003).

Wordt het verloop van de seizoenstotalen van de grote gele kwikstaart op telpost Noordhout vergeleken met de PTT-indexen (SOVON 2003), die gebaseerd zijn op tellingen van pleisterende vogels (figuur 4), dan blijken deze beide cijferreeksen opvallend goed overeen te komen. En ook de PTT-indexen laten een toename van de grote gele kwikstaart zien. Aangezien het aantal dagen met meewind en mist – ervan uitgaande dat de PT-tellingen niet plaatsvinden op dagen dat je geen hand voor ogen kunt zien – niet van invloed is op de PTT-index, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat de verschillen in de seizoenstotalen op Noordhout grotendeels bepaald worden door fluctuaties in het aantal trekkers (populatieomvang) en dat jaarlijkse verschillen in de waarneembaarheid van de trek slechts een ondergeschikte rol spelen.

Bovendien wijst het overeenkomstige verloop van de seizoenstotalen en de PTT-indexen er tevens op dat er een directe relatie is tussen het aantal trekkers in het najaar en het aantal in Nederland pleisterende vogels in het winterhalfjaar. Dit lijkt een open deur, maar dat is het geenszins. Bij diverse soorten die in (West-)Europa overwinteren, zoals de buizerd, lijkt er in het geheel geen verband te bestaan tussen het aantal doortrekkers en het aantal pleisterende en/of overwinterende vogels in Nederland.

Figuur 5 Verband tussen de strengheid van een winter, uitgedrukt als Hellman-getal (KNMI 2003) en het seizoenstotaal van de grote gele kwik op Noordhout. De vergelijking van de trendlijn is rechtsboven in de figuur weergegeven.

Als de fluctuaties in de seizoenstotalen inderdaad kunnen worden toegeschreven aan verschillen in populatieomvang, dan is natuurlijk de volgende vraag waardoor die worden veroorzaakt. In de literatuur wordt veelvuldig verband gelegd tussen een afname van de broedvogel populatie grote gele kwikstaarten en een voorafgaande strenge winter (Bijlsma et al. 2001; Lensink 2001, 2002, Schifferli & Floušek 1997). Dat zou betekenen dat er in een najaar volgend op een strenge winter

relatief weinig grote gele kwikken doortrekken simpelweg omdat er minder zijn. In figuur 5 zijn de seizoenstotalen van de grote gele kwik uitgezet tegen het Hellman-getal (KNMI, 2003). Er lijkt inderdaad sprake te zijn van een zwak negatieve correlatie: als de winter kouder is (en het Hellman-getal hoger), is het aantal waargenomen doortrekkende grote gele kwikken in het eropvolgende najaar lager. Hoewel dit verband niet significant is, vermoedelijk omdat de dataset daarvoor nog te klein is (te weinig strenge winters?), duidt dit erop dat strenge winters inderdaad een negatieve invloed hebben op het aantal doortrekkers. Dit kan ook worden afgeleid uit het feit dat het seizoenstotaal vaak een daling laat zien na een koude winter en een stijging na een zachte winter net zoals dat het geval is met de PTT-reeks en het aantalsverloop van de systematische meerjarige waarnemingen langs de kanalen tussen Nieuwegein en Utrecht (de Bruijn 2003). Aangezien niet alle koude winters een even duidelijke afname tot gevolg hebben (zie ook Bijlsma et al. 2001), zullen er echter ook nog andere factoren in het spel zijn.

Conclusies

Op grond van de resultaten van de trektellingen op de telpost Noordhout kan worden geconcludeerd dat de grote gele kwikstaart als doortrekker is toegenomen, waarbij de grootste toename is opgetreden na 1998. Deze toename kan worden verklaard uit een toename van het aantal broedvogels in de herkomstgebieden. De aanzienlijke jaarlijkse fluctuaties lijken te worden veroorzaakt door verschillen in de populatieomvang die waarschijnlijk een gevolg zijn van strenge winters. Verschillen in waarneembaarheid van de trek dragen vermoedelijk slechts in geringe mate bij aan de waargenomen fluctuaties. Vergelijking van de seizoenstotalen met de resultaten van tellingen van pleisterende vogels leert dat er een positief verband bestaat tussen het aantal doortrekkers en het aantal overwinterraars.

Literatuur

Bijlsma, R.G., F. Hustings & C.J. Camphuysen. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht, 2001.

van den Bijtel, H.J.V.. De invloed van fronten op vogeltrek. Doctoraal verslag. Instituut voor Taxonomische Zoölogie, Universiteit van Amsterdam, 1985.

van den Bijtel, H.J.V.. Detectievermogen van waarnemers op afstand (koebelproef). Mededelingen LWVT 5(1): 18-19, 1986.

van den Bijtel, H.J.V.. Telinstructie trektelpost Noordhout Driebergen. Rapport, Driebergen, 2000.

de Bruijn L. Trends, seizoenspatroon en verspreiding van grote gele kwiksoorten langs het Merwedekanaal en het Amsterdam-Rijnkanaal tussen Nieuwegein en Utrecht-noord in de winters 1989/1990 - 2002/2003. de Kruisbek 46 (4),....., 2003.

Buurma, L. Vragen bij de zichtbare trek over Nederland. Pag. 19-29 in LWVT/SOVON 2002. Vogeltrek over Nederland 1976-1993. Schuyt & Co, Haarlem, 2002. KNMI. (Hellman) Koudegetallen sinds 1901. Website KNMI (maart 2003).

van Leeuwen, G. 2003. xxxxxxxx

Lensink, R. De grote gele kwikstaart rond Arnhem in 1975-2000. Vlerk 18: 138-149, 2001.

Lensink, R. Grote gele kwikstaart *Motacilla cinerea*. Pag. 196-97 in LWVT/SOVON 2002. Vogeltrek over Nederland 1976-1993. Schuyt & Co, Haarlem, 2002.

Roos, G. Sträckfågelräkningar vid Falsterbo, hosten 2000. Fåglar i Skåne (2000):3-17, 2000.

SOVON. PTT-indexen. Website SOVON, 2003.

Schifferli, L. & J. Flousek. Grey Wagtail *Motacilla cinerea*. Pag 496-97 in W.J.M. Hagemeyer & M.J. Blair (eds.). The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Their distribution and abundance. T & AD Poyser, London, 1997.

Svensson S., M. Svensson & M. Tjernberg. Svensk Fågelatlas. Vår Fågelvärld. Supplement 31. Stockholm, 1999.

Bijschriften figuren:

Figuur 2. Seizoenstotalen van de afzonderlijke jaren (staven – absolute totalen; door lijn verbonden stippen – uurgemiddelde in de hoofdtrekperiode), het gemiddelde absolute seizoenstotaal (onderbroken horizontale lijn) en de trend (getrokken lijn) De vergelijking van de trendlijn is rechtsboven in de figuur weergegeven

Figuur 3. Absolute seizoenstotalen op Noordhout en de PTT-indexen (SOVON 2003).

Figuur 4. Seizoenstotalen van drie verschillende telposten (zie ook de tekst)

Figuur 5. Verband tussen de strengheid van een winter, uitgedrukt als Hellman-getal (KNMI 2003) en het seizoenstotaal van de grote gele kwik op Noordhout. De vergelijking van de trendlijn is rechtsboven in de figuur weergegeven

Tabellen

Jaar	Dagtotaal	Datum	Jaar	Dagtotaal	Datum	Jaar	Dagtotaal	Datum
1980	2	8-okt	1988	9	17-sep	1996	7	24-sep
1981	4	2-sep	1989	5	16-sep	1997	10	7-okt
1982	7	19-sep	1990	16	12-okt	1998	5	29-sep
1983	10	15-okt	1991	6	7-okt	1999	17	11-okt
1984	9	27-sep	1992	4	26-sep	2000	7	2-okt
1985	8	10-okt	1993	8	16-okt	2001	18	13-okt
1986	4	27-sep	1994	7	10-okt	2002	11	1-okt
1987	7	30-sep	1995	16	9-okt			

Tabel 1 Hoogste dagtotalen van de grote gele kwikstaart per jaar.